

izv. prof. dr. sc. Emil Heršak¹
Tomislav Keglević, mag. soc.

NEKE ZAMISLI O BUDUĆNOSTI – KRATKA ANKETA MEĐU STUDENTIMA

Prethodno priopćenje / preliminary communication
UDK 316.64-057.87

Članak prenosi motivaciju za provođenje istraživanja o stavovima prema budućnosti i rezultate ankete provedene 2016. na dvije studentske grupe (Filozofski fakultet u Zagrebu, studenti na kolegiju „Antropologija budućnosti“ i Fakultet za međunarodnu ekonomiju u Podgorici; N=65). Bitna odrednica ovog članka je pokušaj tumačenja nekih stavova imajući na umu materinski i poznavanje stranih jezika. Anketa se sastojala od sociodemografskih pitanja, otvorenih pitanja o budućnosti i biranja ponuđenih odgovora vezanih uz budućnost globalizacije, obitelji, kulture, jezika, ekonomije, konflikata i kvalitete života. Treba naglasiti da je provedena anketa bila namijenjena prvom, probnom ispitivanju stavova i stupnja upoznatosti s temom kod dvije studentske grupe i nije metodološki rigorozna dovoljno da se donose sigurniji zaključci. Dobiveni rezultati služe kao poticaj i smjernica za iduće, metodološki precizno istraživanje vizija budućnosti, čiji bi naglasak bio ispitivanje korelacije stavova prema budućnosti i prema jezicima.

Ključne riječi: budućnost, globalizacija, jezik, razvitak društava, tehnologija, razlike u vizijama o budućnosti.

1. Uvod

U ovom članku bit će prikazani rezultati iz ankete o gledištima „o budućnosti“ na koju su 2016. odgovorili studenti s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (24. 2. 2016.) i studenti uglavnom s Fakulteta za međunarodnu ekonomiju, financije i poslovanja u sastavu Univerziteta Donja Gorica u Podgorici (7. 3. 2016.). Uz to što su te skupine ispitanika bile iz dviju zemalja, treba uzeti u obzir i razlike između njihovih fakulteta i sveučilišta, tj. između studijskih smjernica. Ispitanici s Filozofskog fakulteta u Zagrebu (FFZG) bili su studenti više odsjeka u sklopu Filozofskog fakulteta, dok su gotovo svi ispitanici iz Univerziteta Donja Gorica (UDG), kako je bilo rečeno, studirali međunarodnu ekonomiju (osim dva, i jedna osoba iz dvopredmetnoj studija).² No postojala je i druga razlika: studenti s FFZG-a bili su već na diplomskim studijama, za razliku od studenata iz Podgorice, tj. iz UDG-a, koji su skoro svi bili

¹ Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

² U nastavku će se rabiti kratice FFZG za Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu i UDG za Univerzitet Donja Gorica.

na preddiplomskoj razini, i zato su u prosjeku bili dvije godine mlađi od ispitanika iz Zagreba. Na FFZG-u 35 studenata odgovorilo je na anketu, dok je u Podgorici taj broj iznosio 30.

Opširnije podatke o strukturi studenata koji su odgovorili na anketu navest će se u nastavku, ali sada treba ponajprije objasniti zašto je ova anketa uopće bila provedena.

2. Što je potaknulo ovu anketu?

Na početku akademske godine 2011–2012., tj. prije šest godina, na prijašnjoj Fakultetskoj katedri antropologije u sklopu FFZG-a nastao je novi kolegij pod naslovom «Antropologija budućnosti», koji je pokrenuo autor ovog članka i dotične ankete, Emil Heršak (EH).

Inače, možda je zanimljivo dodati da je ideja o pokretanju kolegija «Antropologije budućnosti» niknula baš za vrijeme održavanja predmeta o prapovijesti. Konkretno, kad je u prijašnjoj akademskoj godini na kraju kolegija «Uvod u prapovijesno društvo» EH ukratko sažeo glavne detalje o biološkoj evoluciji čovječanstva od drevnosti do danas, slučajno je zapitao studente smatraju li da će se ta evolucija nastaviti i u budućnosti.³ Reakcija studenata na to pitanje bila je krajnje poticajna... jer su gotovo svi bili zainteresirani za mogući evolucijski nastavak. No jasno, razmišljanje o razvoju čovječanstva u budućnosti ne odnosi se samo na biološku evoluciju, nego i na mnoge druge hipotetske promijene ili novosti iz okvira antropoloških (bioloških i kulturnih), socioloških, tehnoloških, ekonomskih, psiholoških, umjetničkih i drugih tematika. I štoviše, istraživanje možebitnih promjena u budućnosti nije tek neka fantazija, nego često potiče i brojne ideje i usmjerenja u današnjem životu. Uzevši u obzir tu važnost, nije bio problem pokrenuti na FFZG-u spomenuti kolegij o budućnosti.⁴

Međutim, kada se taj kolegij prvi put formalno pojavio na FFZG-u, broj studenata koji su ga na početku pohađali nije bio velik. No, tijekom idućih akademskih godina taj je broj porastao na više desetaka studenata, i to najviše u jeseni 2013. godine, iako se poslije djelomično smanjio, vjerojatno zbog načelnih ograničenja. Kolegij je bio, inače, *izborni* predmet u sklopu studija antropologije, i zato nije bio obavezan za sve studente iz sfere antropologije, ali je također bio „otvoren“ i za studente iz drugih grana.⁵ Dakako, takva raznolikost među studentima mogla je obogatiti sadržajne rasprave tijekom kolegija, i uostalom i opći studij antropologije bio je određen kao dvopredmetni, što je vrlo vjerojatno utjecalo na širi razvoj tematike. Studenti antropologije, kako se moglo i pretpostaviti, bili su uglavnom najbrojniji na kolegiju „Antropologije budućnosti“, iako je uskoro znatno porastao i udio studenata sociologije – i štoviše, u jednoj akademskoj godini postotak baš tih studenata u sastavu kolegija bio je čak najveći.⁶

³ Kolegij „Uvod u prapovijesno društvo“ koji je također pokrenuo i vodio EH postupno se proširio i zahvatio nove teme i zato je već 2015. dobio općenitiji naslov „Pregled antropoloških tema iz prapovijesti“.

⁴ Treba reći da je i Maja Adžija, kao početna doktorantica s temom o odnosu između književnih djela i vizija budućnosti, dobrovoljno pomogla u proširenju nekih tema iz tog novog kolegija. Iako joj to nije bila obveza, sudjelovala je u kolegiju sve do 2015. godine, kada je, nažalost, izgubila svoj status na FFZG-u.

⁵ Status „Antropologije budućnost“, u službenom opisu, označen je ovako: „Izborni kolegij (vanjska izbornost)“.

⁶ Na osnovi „statistike“ popisa svih dotičnih dovršenih ispita, ukupni broj studenata koji su pohađali kolegij „Antropologije budućnosti“ od 2011. do 2017. iznosio je čak 249, i osim u prvoj godini kada je broj upisanih bio najmanji (tek 16), poslije je svake godine bio uglavnom između 40 i 50 (najviše, preko 60 registriranih studenata, u akademskoj godini 2013–2014). Studenti iz područja antropologije (često iz okvira „dvopredmetnih“ studija) imali su obično najveći udio u kolegiju, osim u akademskoj godini 2015–2016. kada je udio studenata sociologije bio najveći (oko

Tema ovoga kolegija, možda i zbog naslova, bila je, čini se, zanimljiva studentima na FFZG-u, a uskoro i drugim studentima ili raznim osobama izvan fakulteta, kojima su vizije o budućnosti bile važne idejne sfere. I zato je voditelj kolegija, često uz svoje suradnike, bio pozvan nekoliko puta da predstavlja ključne dijelove iz kolegija.

Prvi prikaz sadržaja kolegija izvan FFZG-a održao se 12. svibnja 2013. u sklopu konferencije SFeraKon, u prostorijama Fakulteta elektrotehnike i računarstva u Zagrebu. Taj je forum, prema svom naslovu, bio usmjeren uglavnom na znanstvenu fantastiku, i zapravo su se *neke* važne „fantastične“ vizije konceptijski objašnjavale i u okviru „Antropologije budućnosti“. U idućoj godini kolegij nije bio opet prikazan na vanjskim skupovima, ali to se uskoro promijenilo. Prvo, u Zagrebačkom književnom klubu *Books* održao se 28. travnja 2015. skup ili intervju pod naslovom „Antropologija budućnosti i cyber kultura“, a poslije toga, 12. studenoga 2015. na FFZG-u u sklopu Međunarodnog simpozija „Priroda i društvo: Kultura, razvoj i okoliš“ KSSD-a (Kluba studenata sociologije „Diskrepancija“) bili su predstavljeni neki detalji iz „Antropologije budućnosti“.⁷ Nakon tih događaja i prijašnjih predavanja na FFZG-u, slijedio je poziv autora ovog teksta da na Univerzitetu Donja Gorica, u Podgorici, ukratko predstavi tematike iz svog kolegija. Prihvatio je taj poziv – i zatim je u periodu 7–8. ožujka 2016. održao pregled kolegija na tom sveučilištu u Podgorici.

Međutim, prije odlaska u Podgoricu, autoru se pojavila ideja da bi bilo vrlo zanimljivo provesti kratku anketu o odabranim gledištima o budućnosti, među studentima u Zagrebu i zatim u Podgorici. U Zagrebu je u veljači 2016. prvi ispit iz „Antropologije budućnosti“ već bio na redu, i zato je bilo moguće tada zamoliti studente da popune anketu nakon ispita. Jasno, prihvaćanje te molbe nije bilo obavezno, ali gotovo svi prisutni na ispitu popunili su dotični upitnik. Par tjedna poslije, ista anketa (uz neke jezične promjene) provela se u Donjoj Gorici.

U nastavku iznijet će se pregled rezultata te ankete, ali prvo treba naglasiti relevantne metodološke probleme. Ideja o anketi pala je na pamet autoru (tj. voditelju kolegija) tek jedan dan prije ispita u Zagrebu, i zato nije bilo dovoljno vremena da bi se mogao *opširnije* konzultirati sa stručnim kolegama o strukturi i validnosti instrumentarija. Odgoda provedbe značilo bi propuštanje prilike poziva generaciji studenata za sudjelovanje u istraživanju. No nakon što je anketa već bila provedena i u Zagrebu i u Podgorici, njezin sastavljač (EH) zatražio je od dva stručnjaka za metodologiju da provjere polaznu strukturu ankete i valjanost dobivenih rezultata. Ti su stručnjaci iznijeli svoje kritike naspram operacionalizacije problema, odabira skala i interpretativne moći s obzirom na formulacije čestica.⁸ Sukladno tome, posebno treba naglasiti kako ove rezultate možemo računati kao valjane isključivo u kontekstu pilot-istraživanja, kao deskriptivne razine interpretacije i naznaku tema koje bi vrijedilo ispitati u budućoj iteraciji istraživanja.

50%), malo iznad postotka studenata antropologije, i osim toga te godine bio je razmjerno manji broj studenata iz drugih predmetnih i jezičnih studija, što je *možda* utjecalo na rezultate ankete, koju su u veljači 2016. ispunili studenti iz kolegija „Antropologije budućnosti“.

⁷ Na skupu SFeraKon i tijekom intervjua u klubu *Books*, uz voditelja kolegija „Antropologije budućnosti“ (EH-a) sudjelovala je i Maja Adžija. Osim toga, na potonjem intervjuu i na simpoziju KSSD-a ključni učesnik bio je isto Krunoslav Nikodem, voditelj kolegija „Sociologija cyber kulture“ na Odsjeku za sociologiju FFZGa.

⁸ Komentar o anketi i o mogućoj interpretaciji tako dobivenih rezultata dodao je Tomislav Keglević. Korisne kritike i sugestije dali su prof. dr. sc. Benjamin Čulig (Sveučilište u Zagrebu), prof. dr. sc. Anuška Ferligoj (Sveučilište u Ljubljani), prof. dr. sc. Vojtěch Merunka (Sveučilište u Pragu) i prof. dr. sc. Krunoslav Nikodem (Sveučilište u Zagrebu).

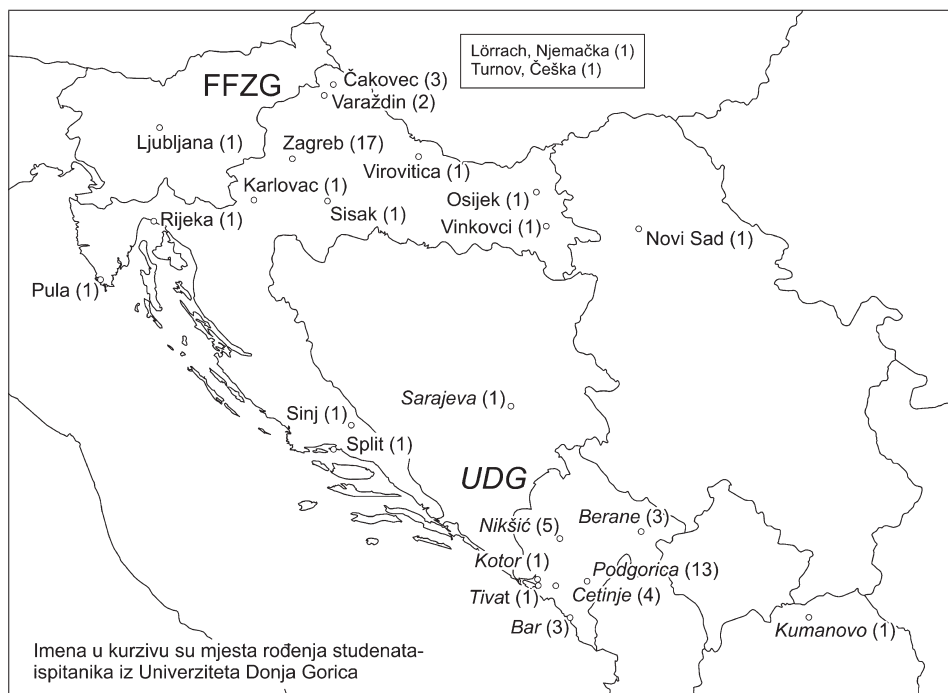
Osim utjecaja kolegija, neka su pitanja bila potaknuta stanovitim knjigama. Primjerice, pitanje o mogućnoj budućnosti različitih područja u svijetu nastalo je pod utjecajem knjige Josepha Nyea koju je autor Emil Heršak preveo s engleskoga na hrvatski (v. Nye, 2012). S tim u vezi treba reći da Nye nije bio izričito spomenut u pitanjima, a nije bio spomenut ni Michael Mann, čija je zadnja knjiga o razvitku svijeta od kraja 2. svjetskog rata do danas indirektno isto utjecala na pitanja, što je također povezano s globalizacijom (v. Mann, 2012). Korišten je i osvrt na ideje fizičara Micha Kakua o ljudskoj evoluciji (može se uzeti u obzir da je jedna njegova važna knjiga bila objavljena u Hrvatskoj, ali još ne u Crnoj Gori). I u literaturi na kraju ovog članka navedeni su radovi koji su također utjecali na formiranje pitanja ankete. Spomenimo ukratko da je u jednom drugom radu opisan daljnji tijek razvoja tehnologije, suprotno Kakuu, naglašavajući zastoj razvoja u budućnosti (v. Seidensticker, 2008). U popisu literature može se vidjeti također jedan autorov rad (Heršak, 2016) s fokusom na jezični razvitak, tj. na nastanak zonalnih konstruiranih jezika. Svakako je tematika o jezičnim tendencijama i o komunikaciji u budućnosti bila vrlo važna u anketi.

3. Anketa

3.1. Uzorak

Ukupni broj ispitanika je 65; 35 s FFZG-a i 30 s UDG-a, a na sljedećoj karti prikazana su njihova mjesta rođenja: podrijetlom, kako su iskazali odgovorima na prvo pitanje ankete.

Slika 1: Prikaz mjesta rođenja studenata

Izvor: Rezultati istraživanja

Tablica 1: Godine rođenja ispitanika (iz FFZG-a i UDG-a)

	FFZG	UDG
1987	2	0
1988	1	1
1989	2	2
1990	8	0
1991	3	2
1992	14	5
1993	3	1
1994	1	15
1995	0	3
1996	0	1

Izvor: Rezultati istraživanja

Razumije se, mjesta rođenja ne moraju uvijek biti determinanta za svojstva grupe ispitanika, iako je riječ ipak o podatku koji se unosi u službene isprave pojedinaca. No drugi takav podatak, datum rođenja, važan je faktor, osobito za mlade ljude. Gotovo svi ispitanici zapisali su u anketi godinu kada su se rodili (osim jedne osobe iz Zagreba).

Polazni kolegij, povezan i s anketom, ulazio je u okvir *diplomskih* studija na FFZG-u, i poslije je bio sažeto prezentiran studentima na UDG-u, koji su uglavnom pohađali *pred-diplomske* studije. I zacijelo zbog te razlike ispitanici s FFZG-a koji su popunili anketu bili su uglavnom oko 2 godine stariji od ispitanika s UDG-a.

Iduća pitanja odnosila su se na pohađane studije. Dakako, u Zagrebu se anketa provela na FFZG-u, i svi studenti koji su je popunili (nakon ispita iz „Antropologije budućnosti“) bili su s FFZG-a.⁹ Međutim, raznolikost studija na FFZG-u je poprilična, i neki studenti, umjesto jednopredmetnih studija, pohađaju dvopredmetne ili složenije. Od ispitanika koji su popunili anketu na FFZG-u, polovina je zapisala samo jedan glavni studij. Većina tih ispitanika s jednim studijskim programom bili su studenti sociologije (14), iako su neki bili studenti antropologije (3) i informatike (1). Svi ostali studenti zapisali su dva programa, i u toj dvopredmetnoj polovini ispitanika najbrojniji su bili studenti antropologije (13) i sociologije (7). S obzirom na studijske programe na relevantnim Fakultetima, udio studenata sociologije bio je najveći među ispitanicima koji su u Zagrebu popunili anketu.¹⁰ S druge strane, ispitanici iz UDG-a

⁹ Katkad su i neki studenti s drugih fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pohađali kolegij „Antropologija budućnosti“, ali takvih nije bilo za vrijeme provedbe ankete.

¹⁰ U bilješci 6 spomenuli smo da su u akademskoj godini 2015–2016. studenti sociologije činili najveći udio među studentima u kolegiju „Antropologija budućnosti“. Što se tiče ankete, 14 ispitanika koji su je popunili u Zagrebu imali su sociologiju kao glavni predmet, tek 4 antropologiju i jedna osoba informatiku. Ali ako se tim brojkama dodaju cifre iz dvopredmetnih studija: sociologiju je studirao 21 ispitanik, i antropologiju 17 anketiranih studenata! Dakako, antropologija na FFZG-u često je dio dvopredmetnih studija, i u ovoj anketi 13 ispitanika studiralo je antropologiju zajedno s drugim predmetima (7 kao prvi predmet i 6 kao drugi), dok je za tek 7 ispitanika sociologija bila dio dvopredmetnih studija (i to za 5 prvi predmet i 2 kao drugi). Zanimljivo je da su tri ispitanika, studenta sociologije, bila iz dvopredmetne skupine i kao drugu studijsku grupu studirala su baš antropologiju, iako je jedna osoba iz ankete studirala, uz sociologiju, etnologiju i kulturnu antropologiju. Inače, tri su ispitanika studirala etnologiju i kulturnu antropologiju, ali zajedno s općom antropologijom.

naznačili su isključivo njihove fakultete na tom sveučilištu (ne i odsjeke); gotovo svi ispitanici iz UDG-a, 27 od 30, pohađali su tamošnji Fakultet za međunarodnu ekonomiju, financije i poslovanja, i tek je jedan ispitanik studirao dodatno i na Fakultetu za informacijski sustav i tehnologije, i dva samo na Fakultetu za sportsko upravljanje UDG-a.¹¹

Bilo je relevantno također zapitati studente o njihovim materinskim/rodnim jezicima, kao i o njihovom znanju drugih jezika. Odgovori na pitanje o rodnom (izvornom) jeziku pokazali su da su gotovo svi ispitanici bili „domaći“. Naime, među ispitanicima iz FFZG-a jedna je osoba označila češki kao njezin rodni jezik (i bila je iz Češke), a jedna druga, rodnom iz Njemačke, označila je kao rodni jezik i hrvatski i engleski. Svi drugi ispitanici s FFZG-a označili su hrvatski kao njihov rodni jezik (uključujući osobe rođene izvan Hrvatske). Isto tako, za većinu ispitanika iz UDG-a njihov rodni jezik bio je lokalni, tj. crnogorski, iako su ga neki nazivali srpskim.¹² I kao i u FFZG-u samo su dvije anketirane osobe iz UDG-a naznačile druge rodne jezike: za jednu osobu to je bio albanski (i ta osoba bila je zapravo iz Bara, blizu albanskog jezičnog područja), a za drugu je rodni jezik bio makedonski (ta osoba stigla je na UDG iz Kumanova u Makedoniji).

Što se pak tiče poznavanja stranih jezika, u idućoj tablici možemo vidjeti odgovore ispitanika iz FFZG-a i iz UDG-a.

Tablica 2: Poznavanje stranih jezika

	FFZG			UDG	
	Aktivno	Radno		Aktivno	Radno
Engleski	32	4	Engleski	20	11
Njemački	2	16	Talijanski	10	1
Španjolski	2	6	Španjolski	7	
Češki	2	2	Njemački	6	1
Švedski	2	1	Francuski	5	2
Talijanski	1	8	Slovenski	3	2
Slovenski	1	2	Ruski	2	2
Srpski	1		Kineski	2	1
Latinski		10	Češki	2	
Francuski		5	Grčki	2	
Grčki		2	Latinski	2	
Japanski		1	Poljski	2	
Kineski		1	Turski	2	
Korejski		1	Albanski	1	
Mađarski		1	Crnogorski	1	
Ruski		1	Japanski	1	

Izvor: Rezultati istraživanja

¹¹ Iako smo zadržali i naziv i sažetak „UDG“ za dotično sveučilište u Podgorici, ipak smo preveli na hrvatski imena tih fakulteta (zbog jezika našeg članka). Izvorni nazivi su na crnogorskom: Fakultet za međunarodnu ekonomiju, financije i biznis, Fakultet za informacione sisteme i tehnologije i Fakultet za sportski menadžment.

¹² Od 30 ispitanika iz UDG-a, 22 su svoj rodni jezik naznačili kao „crnogorski“ i 6 kao „srpski“. Međutim, jedan od tih studenata koji je napisao „srpski“, povezoao je taj jezik s crnogorskim (= „crnogorski/srpski“).

Inače, u popisu stranih jezika bilo je tek dva lapsusa (u vezi s rodnim jezicima). Naime, studentica iz Makedonije točno je zapisala da je crnogorski za nju strani jezik, ali jedna osoba iz FFZG-a koja je kao svoj rodni jezik označila češki, nije svrstala hrvatski među svojim stranim jezicima, nego je stavila upravo češki u tu „stranu“ skupinu. I slično tome, osoba iz UDG-a s albanskim kao rodnim jezikom isto je zapisala svoj jezik u popis stranih jezika (iako rodni jezik nije strani). No, važnije je razmotriti druge podatke prikazane u tablici; broj svih poznatih jezika veći je od ukupnog broja anketiranih osoba, što znači da su neki sudionici u anketi poznavali više stranih jezika. Međutim, vidljivo je da je engleski vrlo dominantan među ispitanicima s FFZG-a, dok su pak studenti iz UDG-a, u većim brojevima, imali aktivno znanje i drugih stranih jezika. Ukratko, skoro svi ispitanici s FFZG-a (32 od 35) imali su aktivno znanje engleskoga, dok bi tek 2 ili 1 aktivno znali ostale predložene ili dopisane strane jezike. S druge strane, dvije trećine studenata (20 od 30) iz UDG-a aktivno su znali engleski, manji udio od ispitanika iz FFZG-a. No više ispitanika s UDG-a poznaju i druge jezike; trećina aktivno zna talijanski (prema popisu). Općenito, osim švedskog (i možemo zanemariti češki i albanski) svi drugi jezici zabilježeni u anketi imali su veći broj aktivnih govornika među ispitanicima s UDG-a, nego među ispitanicima s FFZG-a.

Možemo li nekako objasniti tu razliku u znanju stranih jezika?

Iako je moguće da je ta razlika nastala zbog drukčijih obrazovnih (školskih) ili ideoloških usmjerenja u Hrvatskoj u odnosu na Crnu Goru, čini se da su važnija bila studijska polazišta ispitanika. U sociologiji u posljednje vrijeme, u Hrvatskoj i drugdje, engleski je postao gotovo jedini strani jezik koji se zbog literature treba naučiti. Ta se tendencija donekle prenijela i na antropologiju¹³. Isto tako, u ekonomskim studijima engleski je u doista mnogim primjerima postao glavni strani jezik. Ali ipak, neki su ekonomski analitičari već istaknuli da za uspješnije međunarodno poslovanje treba naučiti ne samo engleski, nego i druge važne svjetske jezike.¹⁴ I možda su ispitanici-studenti ekonomije s UDG-a slijedili tu višejezičnu smjernicu, dok su ispitanici s FFZG-a, koji su većinom bili studenti sociologije i antropologije, uglavnom morali znati samo engleski.¹⁵

Podatci i o rodnim jezicima i o znanju stranih jezika možda odražavaju opća ili djelomična kulturna polazišta ispitanika.

¹³ Mislimo tu prije svega na opću antropologiju koja je povezana s prirodnim znanostima, uglavnom s ljudskom biologijom i genetikom. Danas u Hrvatskoj engleski ima osobiti status u prirodnim znanostima. Inače, zanimljivo je da su prvi radovi o antropologiji (kao i prvi radovi o sociologiji) nastali na francuskom.

¹⁴ O tome, primjerice, v. komentare u knjizi: Mahajan i Banga, 2007.

¹⁵ Turizam u Crnoj Gori ekonomski je faktor koji potiče znanje više stranih jezika, i to bi se moglo odnositi na veći udio znanja talijanskog jezika. Ali Talijani nisu najbrojniji turisti u Crnoj Gori. Prema novijim podacima najviše turista stizalo je u Crnu Goru iz Srbije, Rusije, BiH, Poljske, Njemačke, Francuske i tek zatim iz Italije (v. SG CG 2016: 148). Dakle, možemo zaključiti da u Crnoj Gori turizam nije bio glavni poticaj za učenje talijanskog (iako u priobalnoj Hrvatskoj najvjerojatnije jest). Učenje talijanskog jezika u Crnoj Gori možda su poticali drugi ekonomski čimbenici, prekojadranske veze ili dostupne talijanske televizijske emisije. Inače, trebamo još nešto spomenuti o prevlasti engleskoga u skupini stranih jezika koje su poznavali anketirani studenti s FFZG-a. Kako smo već i rekli, ti su ispitanici prije ankete dovršili ispit iz kolegija „Antropologije budućnosti“, koji su pohađali. Međutim, ako se razmotri statistika o svim studentima koji su pohađali taj kolegij od početka sve do nedavno, vidjet će se da su u drugim godinama mnogi od njih studirali strane jezike i lingvistike (usp. bilješku 4). Sociolozi su postali razmjerno najbrojniji na kolegiju baš u akademskoj godini kada će se konačno provesti anketa... ali da se provela u nekoj drugoj godini vjerojatno bi podaci o znanju raznih stranih jezika među ispitanicima iz FFZG-a bili znatno drugačiji.

3.2. Odgovori na pitanja o budućnosti

Prvo pitanje o budućnosti u anketi bilo je vrlo općenito, i ispitanici su trebali napisati samo par riječi, i to kao sažetak njihovih shvaćanja pojma „budućnost“. I gotovo svi ispitanici, osim šest, napisali su nešto s tim u vezi (30 od 35 iz FFZG-a i 29 od 30 iz UDG-a). Sažetak glavnih „naglasaka“ u tim opisima nalazi se u tablici koji slijedi.

Tablica 3: Kako biste, ukratko definirali „budućnosti“?

	FFZG	UDG	Ukupno
Događa se, dolazi, sutra, nakon sadašnjosti	10	14	24
Neizvjesno, neodređeno, nepoznato, nepredvidljivo	7	7	14
Vizije, predviđanje	3	1	6
Razvoj	2	2	4
Nije se dogodilo	3	0	3
Historija	0	2	2
Beskonačnost	1	0	1
Nedostižno (sada)	1	0	1
Nešto lijepo ili loše što će se dogoditi	0	1	1
Skeptično	1	0	1
Tehnologija	1	0	1
Ukupan broj	30	29	59

Izvor: Rezultati istraživanja

Zapravo, u pregledu dobivenih definicija, moglo se vidjeti da je većina ispitanika smatrala da se pojam budućnost odnosi na nešto što se već događa, što će nastupati sutra ili gotovo odmah nakon sadašnjosti. I neki koji su isticali upravo sadašnje polazište, povezivali su razvika budućnosti s današnjim događajima ili planovima. No neki su ispitanici smatrali da je „budućnost“ nešto „neizvjesno, neodređeno, nepoznato, nepredvidljivo“, dok su neki drugi istaknuli „vizije“ (ili „predviđanje“) o događajima koji će se dogoditi, ili utjecaje „razvoja“ (čini se). Osim toga, tri su studenta napisala da je budućnost nešto što se nije dogodilo, dok su dva spojila tu pojavu s razvikom povijesti (historije). I bilo je i zaključaka da je budućnost nešto „beskonačno“ ili „nedostižno (sada)“. Neki ispitanici iznijeli su čak i dosta neobične definicije. Prema jednoj osobi: „Budućnost je nešto što će donijeti i dobre i loše stvari u daljnjem toku života“ (UDG), prema zamisli druge, budućnosti je nešto „skeptično“ (FFZG), dok je još jedan ispitanik stavio naglasak na tehnologiju (prema tom opisu, budućnost je „Temeljena na tehnologiju i tehnološke inovacije“, FFZG).

U nastavku ankete nalazila su se već određena „fiksna“ pitanja. I uz većinu tih primjera bilo je četiri ili tri ponuđena odgovora. Od ispitanika se zatražilo da označe ili jedan ili možda više odgovora koje smatraju točnima (ili niti jedan, ako bi procijenili da nijedan nije im prihvatljiv). Osim desetak takvih pitanja, bilo je i jedno pitanje u kojem se zatražila hijerarhizacija odgovora (uglavnom ponuđenih, ali s mogućnošću dodatka), i na samom kraju ankete nalazilo se otvoreno pitanje – i tu su ispitanici mogli iznijeti svoja vlastita gledišta o budućnosti.¹⁶

¹⁶ Na kraju ovoga članka, kada će se opisati ta opća gledišta ispitanika o budućnosti, vidjet ćemo da su mnogi stavljali naglasak na utjecaj tehnologiju – i upravo smo vidjeli u prijašnjem poglavlju da je jedan od ispitanika

Prvo fiksno pitanje o stavovima prema budućnosti bilo je povezano s općom vizijom o utjecaju odabranih ključnih čimbenika na razvoj budućnosti. Frekvenciju izabranih odgovora ispitanika s FFZG-a i UDG-a možemo vidjeti u nastavku:

Tablica 4: Što će najviše utjecati na razvitak (obrazovanje) ljudskog svijeta budućnosti?

	FFZG	UDG	Ukupno
a) Ekologija i/ili utjecaji svemirskih pojava na Zemlji.	8	2	10
b) Ekonomska konkurencija u svijetu.	12	9	21
c) Ozbiljni sukobi u svijetu (politička nadmetanja i ratovi).	17	13	30
d) Tendencije prema mirnoj globalizaciji.	0	4	4

Izvor: Rezultati istraživanja

Izgleda da su ispitanici uglavnom prihvatili tezu da će „ozbiljni sukobi“ (politički i ratni) utjecati na budućni razvitak svijeta, što je svakako zabrinjavajuće. I po frekvenciji drugi čimbenik prihvaćen kao utjecajni, tj. ekonomska konkurencija, također može se (donekle) tumačiti kao vezan uz sukob.

Razumije se, često se u naše vrijeme ističe proces globalizacije u svijetu, koji kao idejno polazište nerijetko utječe također na razmišljanje o budućnosti. Zato se iduće pitanje fokusiralo na tu tobožnju tendenciju: od ispitanika se tražilo da prihvate (ako su suglasni) neka tumačenja o mogućem značenju globalizacije:

Tablica 5: Globalizacija bi mogla značiti?

	FFZG	UDG	Ukupno
a) Širenje mira po svijetu.	1	2	3
b) Dominacija samo jedne kulturne sredine nad čitavim svijetom.	25	9	34
c) Povećanje raznolikosti u svijetu, na ravnopravnoj osnovi.	6	20	26
d) Smanjenje raznolikih ideja.	7	0	7

Izvor: Rezultati istraživanja

Prema ovim rezultatima, većina ispitanika smatra da će globalizacija značiti dominaciju jedne kulture nad svijetom. No rezultati se razlikuju prema sveučilištima. Za većinu ispitanika iz FFZG-a prvenstveno vrijedi pretpostavka da će globalizacija dovesti do dominacije jedne kulture, dok su ispitanici iz UDG-a uglavnom prihvatili tezu da bi globalizacija mogla povećati raznolikosti u svijetu. Moguće je da su studenti s UDG-a shvatili da se taj odgovor odnosi na kulturnu raznolikost i ravnopravnost, što bi bilo suprotno ideji o prevlasti jedne kulture; no, ovakvim mjernim instrumentom nije provjereno slaganje s drugim konceptima, pa možemo tek govoriti u okvirima frekvencije pojedinih odgovora.

povezao „definiciju“ budućnosti s tehnologije, što je bilo vrlo neobično u tom općem pitanju o značenju izraza budućnosti.

Spomenuto pitanje o globalizaciji bilo je dodano zato što su se u Hrvatskoj već pojavljivali česti komentari da globalizacija ide u pravcu prevlasti jedne kulture, tj. „zapadne“¹⁷. Međutim, zanimljivo je da se o toj ideji predavalo i na jednom sociološkom kolegiju u Crnoj Gori, i to upravo u sklopu UDG-a, gdje se ova anketa provela!¹⁸ Ipak, dotični ispitanici iz UDG-a nisu bili studenti sociologije, i možda nisu dobro poznavali tu tematiku. Zato bismo mogli pomisliti da u Crnoj Gori postoji nekakvo drukčije opće gledište o svjetskom razvoju. Štoviše, na osnovi odgovora ispitanika na iduće pitanje može se pretpostaviti da ispitanici iz Hrvatske uglavnom nemaju ista gledišta o razvitku raznih područja svijeta kao što imaju ispitanici iz Crne Gore.

Od ispitanika se dalje zatražilo da označe hijerarhijski (1-12), prema njihovom mišljenju, razinu važnosti koje će različita odabrana središta (područja ili zemlje) u svijetu imati u budućnosti, tj. na kraju 21. stoljeća. Predloženih područja u tablici bilo je ukupno 11, i to abecednim redoslijedom prema njihovim nazivima: Afrika (južno od Sahare), Australija i Oceanija, Azijske „tigrovske“ zemlje (i Japan), Europa, Indija, Islamski svijet, Južna i/ili Srednja Amerika, Kina, Rusija, Sjeverna Amerika (SAD), Sjeverna Euroazija (Europa i Rusija). Na 12. mjestu nalazila se i opcija „neko drugo područje“, koju su ispitanici mogli popuniti (dakle, dodavanje područja koje su sami odredili). Ukratko, zapisivanje broja 1 uz ime nekog od tih „središta“ u tablici značilo bi da će to područje postati najvažnije u svijetu na kraju 21. stoljeća, dok bi se broj 12 odnosio na najniži status.

Ovakvo formulirano pitanje o razvitku raznih središta svijeta bilo je presloženo, nažalost, i zbog popisa imena tih područja (poznatih lokacija), ali istraživački najviše zbog mogućnosti da se sva ta imena numerički hijerarhiziraju. Ali mnogi su ispitanici zapisali hijerarhijske brojeve samo uz imena nekih područja (ne svih). Zbog toga, prikazan je pregled samo prva tri odabira (brojčani rezultati o raspodjeli područja na prvom, drugom i trećem razvijenom mjestu).

Prema ovim rezultatima, 19 ispitanika s FFZG-a (polovina iz te skupine) zaključila je da će na kraju našeg stoljeća Sjeverna Amerika (SAD) biti na najrazvijenijem mjestu (razini) na svijetu, dok je 5 ispitanika s FFZG-a predvidjelo da će biti na drugom mjestu, i 2 na trećem mjestu. Slično tome ispitanici iz UDG-a stavili su Sjevernu Ameriku (SAD) na vrh njihovih izbora najvažnijih područja. I ti slični zaključci s FFZG-a i UDG-a o vodećem sjevernoameričkom usponu bili su očekivani, zbog vrlo čestih ideja koje su se plasirale preko brojnih filmova i drugih prikaza izvorno iz SAD-a. Međutim, postoje i razlike između ispitanika s FFZG-a i ispitanika s UDG-a u njihovim procjenama o razvojnim statusima drugih područja svijeta. Dio ispitanika s FFZG-a predvidio je da će ekonomski vodeće zemlje iz Azije (tzv. „tigrovske“) ostvariti visok uspon; dio je označio uspon Rusije i Kine, dok je manji dio dao veći status Sjevernoj Euroaziji ili Europi. S druge strane, vrlo je zanimljivo da je gotovo trećina ispitanika iz UDG-a predvidjela znatan razvitak Afrike (južno od Sahare); preko 50% ocijenilo je daljnji svjetski porast Kine, dok su neki ispitanici s UDG-a dali i Europi razmjerno viši budući status, za razliku od većine ispitanika iz FFZG-a. Doduše, iako ta brojčana razlika u odnosu na Europu

¹⁷ U jednom zanimljivom radu o toj temi, autor Kalanj je naveo da je švedski antropolog Ulf Hannerz definirao dominaciju zapadne kulture kao prvu moguću smjernicu „globalne homogenizacije“ (1995: 137). Osim toga, u nekim drugim radovima objavljenim u Hrvatskoj možemo naći i opise o političkoj ili ekonomskoj dominaciji Zapada tijekom najnovije globalizacije (v. primjerice: Milardovića 2009, 2013).

¹⁸ Na sociološkom odsjeku Filozofskog fakulteta iz UDG-a, doc. dr. Sonja Mljušković predavala je kolegij s naslovom „Sociološke teorije s[uj]vremenog društva“, i jedna početna njezina tema zvala se: „Globalizacija kao dominacija zapadne kulture“.

Tablica 6: Razina važnosti koje će različita odabrana središta (područja ili zemlje) u svijetu imati u budućnosti

FFZG				UDG			
	1	2	3		1	2	3
Sjeverna Amerika (SAD)	19	5	2	Sjeverna Amerika (SAD)	10	3	1
Azijske "tigrovske" zemlje (i Japan)	7	0	3	Afrika (južno od Sahare)	8		1
Rusija	2	9	7	Kina	6	5	5
Kina	2	6	5	Europa	3	3	6
Sjeverna Euroazija (Europa i Rusija)	1	4	7	Azijske "tigrovske" zemlje (i Japan)	2	4	5
Europa	1	3	7	Rusija	1	4	3
Australija i Oceanija	1	1	0	Indija	0	8	1
Islamski svijet	0	1	2	Sjeverna Euroazija (Europa i Rusija)	0	3	6
Južna i/ili Srednja Amerika	0	1	0	Australija i Oceanija	0	1	0
Afrika (južno od Sahare)	0	1	0	Islamski svijet	0	0	2
Indija	0	1	1	Južna i/ili Srednja Amerika	0	0	0

Izvor: Rezultati istraživanja

Tablica 7: Kako će se međunarodna komunikacija na svijetu razvijati na kraju 21. stoljeća?

	FFZG	UDG	Ukupno
a) Preko engleskoga.	15	6	21
b) Preko različitih (važnih) jezika.	3	14	17
c) Preko savršenih kompjuterskih prevodilačkih programa.	15	12	27
d) Preko umjetno stvorenih međunarodnih jezika.	2	4	6

Izvor: Rezultati istraživanja

nije baš velika, ipak je zanimljiva. I s tim u vezi moguće je da je ulazak Hrvatske u Europsku uniju prije par godina promijenio gledište ispitanika s FFZG-a prema Europi.¹⁹

Buduća međunarodna komunikacija još je jedna važna tema iz opće analize razvitka svijeta.

Svakako je zanimljivo da je najviše ispitanika prihvatilo odgovor da će na kraju našega stoljeća ključnu ulogu u međunarodnoj komunikaciji imati računalni (kompjuterski) prevodilački programi. Uostalom, znamo da već danas postoje takvi prevodilački programi, iako problemi nastaju kada ti programi koriste engleski kao posrednički modus („parser“) u prijevodima između drugih jezika, umjesto točnih izravnih veza između tih jezika. Međutim, čini

¹⁹ Mogli bismo pomisliti da se idealizacija Europe reducirala, jer se neke prijašnje tvrdnje o brzom napretku nakon ulaska u Europsku uniju nisu odmah ostvarile. Ali ipak potrebno je dorađenje/temeljitiije istraživanje da bi se ta pretpostavka ili pak opća zamisao mogla točnije analizirati.

se da će uskoro tzv. „zonalni“ konstruirani međujezici osigurati vrlo uspješne računalne prijevode između brojnih srodnih jezika (v. Heršak, 2016: 548–550). I štoviše, može se pomisliti da će ti „zonalni“ mostovi preko računala napokon osigurati opću komunikaciju u svijetu između mnogih različitih jezika. Ali ipak, kada razmotrimo i druge brojnije odgovore iz ankete o načinu kako će se na kraju 21. stoljeća razvijati međunarodna komunikacija, vidjet ćemo razliku koja odgovara informacijama dobivenim od ispitanika s FFZG-a i iz UDG-a o njihovom znanju stranih jezika. Naime, kako smo spomenuli, mnogi ispitanici s FFZG-a uglavnom su znali samo engleski, dok su studenti s UDG-a, u većem broju, znali više stranih jezika. I zato je dosta logično da su ispitanici s FFZG-a, u podjednakom omjeru, prihvatili dvije pretpostavke: da će engleski ubuduće biti osnova za međunarodnu komunikaciju, ili da će savršeni računalni prijevodi osigurati široku komunikaciju. Dakako, ispitanici s UDG-a isto su pokazali djelomičnu sklonost prema tom računalnom primjeru, ali veći broj tih studenata pretpostavio je da će se buduća međunarodna komunikacija razvijati „preko različitih (važnih) jezika“ – i tek je manji broj ispitanika s UDG-a prihvatio tezu da će u budućnosti engleski osigurati opću međunarodnu komunikaciju.

Sljedeće pitanje tražilo je od ispitanika odabir koji je od ponuđenih autora futurističke i/ili znanstveno-fantastične literature najbolje predvidio daljnju budućnost. Budući da nije bila provjerena upoznatost ispitanika s relevantnim tekstovima, rezultati tog pitanja neće biti uključeni u naš članak.²⁰

Mnogo će važnije biti iduće pitanje.

U televizijskoj seriji „Zvezdane staze“ (koju je stvorio i doradio Gene Roddenberry), u „Ujedinjenoj federaciji planeta“ u 23. stoljeću nema više novca, što bi najvjerojatnije značilo da je i kapitalizam do tada završio (barem današnji ekonomski model). S tim u vezi, ispitanici se postavilo pitanje je li oni misle da će novac jednoga dana nestati:

Tablica 8: U znamenitoj TV-seriji „Zvezdane staze“, prikazan je budući svijet u kojem novac više ne postoji. Mislite li da će novac jednoga dana nestati?

	FFZG	UDG	Ukupno
a) Da	14	14	28
b) Ne	11	11	22
c) Možda/Ne znam	10	7	17

Izvor: Rezultati istraživanja

Vidimo da su odgovori na ovo pitanje bili gotovo isti među ispitanicima iz FFZG-a i iz UDG-a.

Sljedilo je zatim još jedno pitanje, koje je također imalo slične odgovore među ispitanicima s FFZG-a i s UDG-a. To pitanje bilo je kratko, ali ponuđeni odgovori bili su složeniji i pokrivali su teme koje će biti detaljno ispitane u idućoj iteraciji istraživanja (bit će ključno pokrenuti precizniju anketnu analizu ove važne, uvjetno rečeno, „problematike“).

²⁰ Možemo samo reći da je pitanje uključilo iduća imena autora: Jules Verne, H.G. Wells, Paolo Mantegazza, Jevgenij Zamjatin, Aldous Huxley, George Orwell i Ray Bradbury. Ispitanici su mogli izabrati više autora, ali to pitanje ipak nije imala pravu osnovu, i zato smo odlučili zanemariti njezine upitne rezultate.

Tablica 9: Što mislite, kako će se obiteljski život razvijati do kraja 21. stoljeća?

	FFZG	UDG	Ukupno
a) Znatno će se smanjiti brakovi; rodit će se manji broj djece i obitelji će postati rijetke.	19	17	36
b) Doći će do preobrazbe današnjih tendencija.	9	6	15
c) Nastat će umjetni reprodukcijski mehanizam, kao u Huxleyjevom romanu <i>Vrli novi svijet</i> .	6	1	7
d) Nije jasno što će se dogoditi do kraja 21. stoljeća.	2	5	7

Izvor: Rezultati istraživanja

Više od polovine ispitanika složilo se s tvrdnjom o smanjenju broja brakova, koja odgovara podacima i općim analizama o novim pojavama u sferi obiteljskih veza i demografskog razvoja u današnjem svijetu. Dakako, u mnogim današnjim zemljama, osobito na „Zapadu“, broj brakova se smanjuje, sve je više razvoda, natalitet opada iako se sve više djece rađaju izvan braka.²¹ Osim toga, čak se muško-ženski odnosi mijenjaju – i jednospolni odnosi također su postali danas sve češći (ili barem više istaknuti).

Smatraju li ispitanici da će razvoj znanosti i tehnologije ubrzo dovesti do liječenja teških bolesti i do intenzivnije kompjuterizacije života? Doista, veći dio ispitanika iz FFZG-a i polovina iz UDG-a prihvatili su tu viziju, ali gotovo pola ispitanika s UDG-a izabrao je alternativu „možda/ne znam“:

Tablica 10: Postoji li doista znanstveni i tehnološki napredak u posljednje vrijeme, koje će dovesti uskoro do liječenja teških bolesti i do sve potpunije kompjuterizacije naših života, itd.?

	FFZG	UDG	Ukupno
a) Da	22	15	37
b) Ne	3	2	5
c) Možda/Ne znam	9	13	22

Izvor: Rezultati istraživanja

Ovi rezultati moguća su indikacija mišljenja da ipak u posljednje vrijeme nije došlo do velikih pomaka u zdravstvu i općenito u računalstvu.²²

Štoviše, u odnosu na daljnji razvitak svijeta, većina ispitanika s FFZG-a bila je sklona prihvatiti ideju da će ubuduće doći do ozbiljnih kriza u svijetu koji će ugroziti kvalitetu života, dok su pak ispitanici s UDG-a bili više podijeljeni prema tom pitanju o budućnosti:

²¹ Te promjene, u hrvatskom primjeru, mogu se uočiti u dostupnim statističkim prikazima. Od 1974. do 2016. broj godišnjih sklopljenih brakova u Hrvatskoj pao je od 36.034 na 19.834; broj godišnjih razvoda smanjio se, ali postotak u odnosu na sve manji broj brakova znatno se povećao; godišnji natalitet se raspolovio u tom razdoblju, ali se udvostručio broj djece rođene izvan braka (od 3.370 na 6.802; usp. 1974. i 2015. godine). Za godišnje podatke, v. Stat. ljetop. Repub. Hrvat. 2016., str. 119.

²² Zapravo tu hipoteza o zastoji u znanstvenom i tehničkom napretku preuzeli smo iz rada Boba Seidenstickera, u kojem se veliki tehnološki uspjesi osporavaju (v. Seidensticker, 2006).

Tablica 11: Hoće li današnje tendencije u svijetu, za nekoliko desetljeća dovesti do ozbiljne krize, koja će dovesti do nazadovanja kvalitete naših života?

	FFZG	UDG	Ukupno
a) Da	22	8	30
b) Ne	2	11	13
c) Možda/Ne znam	10	12	22

Izvor: Rezultati istraživanja

Malo ispod polovine svih ispitanika vjeruje da će u budućnosti doći do krize u svijetu. S druge strane, većina je ispitanika iz UDG-a smatrala da današnje primarne vizije o budućnosti utječu na ekonomske i političke modele u svijetu:

Tablica 12: Utječu li „prevladavajuće“ vizije o razvitku budućnosti i na ekonomske i na političke modele u današnjem svijetu?

	FFZG	UDG	Ukupno
a) Da	11	22	33
b) Ne	7	2	8
c) Možda/Ne znam	18	9	27

Izvor: Rezultati istraživanja

Kako vidimo, trećina ispitanika iz FFZG-a također je prihvatila tu tezu, iako je malo veći broj zaokružio odgovor „možda/ne znam“.

Zadnje pitanje u anketi temeljilo se na komentaru o budućem pravcu evolucije koje je u jednoj emisiji na Internetu iznio znameniti američko-japanski fizičar Michio Kaku.²³ Naime, Kaku je u tom osvrtu tvrdio da se prirodna evolucija ljudske vrste neće više nastavljati, iako je u jednoj svojoj knjizi o budućnosti (objavljenoj i u Zagrebu), tvrdio da će napredak tehnologije znatno poboljšati i produžiti ljudske živote (v. Kaku, 2011). Inače, kao što je bilo već rečeno u ovom članku, opća ideja o evoluciji u budućnosti potaknula je pokretanje kolegija „Antropologija budućnosti“. O budućoj evoluciji, doduše, ne možemo sada raspravljati. Ipak, zaključak koji je Kaku iznio o prestanku prirodne evolucije vjerojatno nije bio točan, i zato je bilo korisno zapitati studente prihvaćaju li tu njegovu interpretaciju.

Očito, tek je mali broj ispitanika zaključio da je Kaku bio „u pravu“ (tj. u odnosu na završetak prirodne ljudske evolucije). Nešto više ispitanika prihvatilo je odgovor vezan za novo ledeno doba. Ispitanici su češće izabrali treći i četvrti odgovor. No zanimljivo je da je treći odgovor polazio od pretpostavke da su znanost i tehnologije utjecali na razvitak čovjeka. Kako smo naznačili, Kaku je zastupio takvo gledište u njegovoj knjizi o budućnosti. S druge strane, četvrti odgovor stavljao je naglasak na prirodu, a ne na tehnologiju (koja, navodno, neće moći utjecati na prirodne pojave). Ispitanici s FFZG-a izabrali su treći odgovor primarno (tek nešto više u uspoređi s drugim odgovorima), dok su ispitanici s UDG-a dali najveću podršku četvrtom odgovoru, i nešto manje trećem.

²³ V. <http://bigthink.com/dr-kakus-universe/will-we-one-day-stop-evolving>

Tablica 13: Američko-japanski fizičar Michio Kaku, koji je pisao o budućnosti, zastupao je tezu da je ljudska evolucija gotova, i da više neće doći do evolucije naše vrste. Što mislite o tome?

	FFZG	UDG	Ukupno
a) Kaku je u pravu.	4	2	6
b) Doći će ipak do daljnje evolucije, natrag ili naprijed, ako dođe do ozbiljne ekološke krize (do novog ledenog doba, ili slično).	9	4	13
c) Znanost i tehnologija, i ne priroda, utjecat će na daljnji razvitak čovječje vrste.	14	10	24
d) Evolucija je prirodna pojava na koju znanost i tehnologija neće moći utjecati, međutim trebat će čekati mnogo stoljeća prije nego što se ljudska vrsta promijeni.	9	16	25

Izvor: Rezultati istraživanja

3.3. Gledišta i razmišljanja ispitanika – osvrt otvoreno pitanje

Anketa je završila s ovom „molbom“ upućenom ispitanicima, za njihove vlastite komentare: *Na kraju, molim Vas da ukratko označite nekoliko općih gledišta ili razmišljanja o budućnosti, koja Vas najviše zanimaju, ili tek jednu ključnu perspektivu, koja nije bila naznačena u anketi.*²⁴

I doista većina ispitanika napisala je takve osobne osvrte, i na tom je materijalu provedena analiza sadržaja. Ustanovljene su ključne teme u svakom pojedinom odgovoru i kodirane su tematike.

Na temelju tako dobivenih rezultata (obrade sadržaja 44 osvrta, i to 22 s FFZG-a i 22 s UDG-a), nastao je prikaz tematskih sfera iz odgovora ispitanika.

Ispitanici su u svojim zapisanim gledištima obično zahvatili ne samo jednu, nego dvije-tri ili više tema. Ukupno, u 44 ankete prepoznali smo 82 razna fokusa (43 u anketama s FFZG-a, i 39 s UDG-a).

Većina ispitanika istaknula je tehnologiju u vezi s budućnošću: usp. „Mislim da je vrlo zanimljiva uloga tehnologije i njenog utjecaja na budućnost...“ (FFZG); „Meni najzanimljivija perspektiva je ona o utjecaju tehnologije na razvitak čovječanstva...“ (FFZG); „Mene zanima koliko će se tehnologija zapravo razviti. Da će biti leteći auti. Da li ćemo se moći vratiti u prošlost? Putovati u budućnost? Kome će ove mogućnosti biti dostupne? Samo bogatima? Da li ćemo se moći teleportirati? Kako će izgledati ljudi? Da li ćemo se stvarno moći zamrznuti pa nakon nekog vremena uskrsnuti?“ (FFZF). Očito je ovaj malo širi odgovor povezan isto s ekonomijom (bogatstvom) i biologijom (zamrzavanjem i obnovom ljudskih tijela). Uz tehnoutopijske odgovore (npr. „Tehnologija je čudo, ali smatram da nikada ne može zamijeniti čovjeka i stvarati ono što čovjek može, iako smatram da može dosta utjecati na budućnost“ /UDG), neki su se osvrnuli na širi kontekst: „Smatram da se budućnost ne isplati promatrati po odvojenim

²⁴ Ova verzija je iz hrvatske ankete, ne iz crnogorske.

Tablica 14: Prikaz tematskih sfera iz odgovora ispitanika

Teme	FFZG	UDG	Ukupno
Tehnologija	11	6	17
Društvo (globalizacija, međuljudski odnosi, itd.)	6	8	14
Misli o budućnosti (opće)	3	7	10
Biologija i ljudski život (evolucija, rase, transhumanizam, itd.)	6	3	9
Ekonomija (i kapitalizam)	4	5	9
Krize/ratovi	3	2	5
Religija	2	2	4
Svemir	0	4	4
Ekologija, priroda	3	0	3
Jezik	1	2	3
Umjetnost	2	0	2
Kultura	1	0	1
Životinje	1	0	1
Ukupan broj spomenutih tema	43	39	82

Izvor: Rezultati istraživanja

granama kao što su znanost, tehnologija, ekologija i slično, već da će budućnost odrediti spoj svih čimbenika, pa čak i onih koje ljudi smatraju nebitnima kada razmišljaju o njoj" (FFZG).²⁵

Ispitanici su zabilježili i društvene teme u njihovim vizijama o budućem razvitku. Među odgovorima bile su spomenute dvije važne društvene pojave: „emancipacija žena” i „seksualna ravnopravnost”. Zatim, u jednom drugom osvrtu, navodno čak i znanost, da bi se razvila, treba odgonetnuti „... na koji će način utjecati na društvu, [na] socijalizaciju...” (FFZG). Ispitanici su u nekim zapisima razmotrili i „distopiju” – i jedna osoba osvrnula se na različite teze Aldousa Huxleyja i Georgea Orwella o budućoj društvenoj kontroli, pretpostavljajući da će se Huxleyjeva zamisao možda odnositi na „cjelokupnu populaciju”, i Orwelova na „istaknut[e] pojedinc[e] koji žele promjene” (FFZG).²⁶ Zanimljiv je također i sljedeći osvrt: „Zanima me kako će u budućnosti izgledati međuljudski odnosi, da li ćemo se udaljiti jedni od drugih ili ćemo biti više bliski te koliko će zapravo tehnologija utjecati na ljude” (FFZG). Neki anketirani studenti istaknuli su, uz druge detalje, i „razvoj ljudskih odnosa...” (UDG), „cilj... da se oslobodimo...” (UDG), obvezu prema drugima, ravnopravnost i prestanak ugrožavanja drugih (UDG). Bio je naveden i proces globalizacije (UDG): „U budućnosti smatram da će se gubiti dosta jezika i da će gotovo svi ljudi govoriti uz materinski i engleski jezik; doći će do mira globalizacijom i gubitkom države; otkrivat će se nove planete; [...] životni vijek će se produžiti; zdravo ćemo se hraniti; nestat će religije kakve znamo” (UDG). U vezi s hipotezama o budućnosti društava, možemo dodati da je jedan ispitanik zaključio da ljudi nikada nisu u

²⁵ Tehnologija je u ovom citatu, čini se, povezana sa znanošću (što je tipično), dok je ekologija dodatak.

²⁶ Inače, Huxley je u svom romanu *Vrli novi svijet* iznio ideju da će u budućnosti uroda i zadovoljstvo biti načini kontroliranja ljudi, dok je Orwell (= Eric Arthur Blair), u svom radu *1984*, odredio nametanje boli kao faktor kontrole (v. zgodne ilustracije: <http://highexistence.com/amusing-ourselves-to-death-huxley-vs-orwell/>).

povijesti živjeli tako dobro kao u naše vrijeme, i zato: „Takav trend će se i nastaviti“ (UDG). Jedna druga anketirana osoba, zapisala je da „Ljudi trebaju učiti od malih nogu da stvaraju veće dobro, da ojačaju instituciju obitelji i da svi počnu lijepo i dostojno živjeti bez siromaštva, gladi i bolesti“. Međutim, autor te ideje odmah je dodao: „Možda je ovo moje mišljenje previše utopijsko, i nigdje neće biti realno“ (UDG).

Ta je rečenica povezana, donekle, s općim gledištima o budućnosti, a kodirana je u tematsku skupinu „misli o budućnosti“. Kako možemo vidjeti iz tablice o osobnim komentarima (v. gore), bilo je 10 osvrta na takve „misli“ u zapisanim bilješkama. U jednom od tih primjera istaknuta je važnost filmova i romana, jer: „Ideje koje najčešće susrećemo u filmskoj umjetnosti ili popularnoj književnosti mogu znatno utjecati na smjer razvoja i opće načine razmišljanja o budućnosti (npr. utopije), ili služiti kao oblici upozorenja (distopije). I jedni i drugi sustavi ideja predstavljaju ogromni misaoni poticaj i općeljudsku vrijednost...“ (FFZG). Drugi su ispitanici istaknuli, izrazito, da su misli o budućnosti odrazi naše sadašnjosti (FFZG), da „budućnost mnogo zavisi od nas samih“ (UDG) ili „isključivo od nas“ (UDG). Spomenuta je i važnost predavanja (UDG).²⁷ Inače, neke ideje općenito predviđaju lijepu budućnost, kako je zaključila anketirana osoba s UDG-a: „Mislim da nas očekuje pozitivna, blistava budućnost i da ljudska rasa evoluirala i postaje sve bolja, inteligentnija i da će jednog dana doći do potpune utopije ljudskog društva“ (UDG), ili kako je drugi ispitanik naveo, svaka se osoba treba u usmjerenju prema budućnosti razvijati/imati obzira prema drugim ljudima (UDG).

Teme vezane uz evoluciju, demografiju i biologiju obično su bile usputni dodatci u sadržajno širim opisima. Ljudska evolucija bila je spomenuta u 2 osvrta (FFZG, UDG), a demografija i razvitak bioloških vrsta (tj. „rasa“ prema zapisima) također 2 puta (FFZG, UDG). Što se pak tiče razvitka zdravlja, spomenuto je primjerice „uređivanje ‘mehaničkih’ dijelova u ljudskim tijelima“ (FFZG), te razvitak telepatije, psihokineza i teleportiranja (UDG). Spomenut je i razvitak robota.

Ispitanici nisu dali šire odgovore vezane uz ekonomsku budućnost. Prema jednom ispitaniku, već poznajemo efekte profita i kapitala, ali ne poduzimamo ništa da to promijenimo u budućnosti (FFZG). U drugim osvrtima, rečeno je da će kapitalistička politika navodno utjecati na budućnost (FFZG), da će se „ekonomski, ekološki i religijski sukobi u budućnosti ispreplesti“ (FFZG), te da će „biti još svjetskih ratova, [i] da će novac postati važniji u bliskoj budućnosti...“ (UDG). Isti ispitanik koji je mislio da je njegovo gledište o društvu „previše utopijsko“, napisao je: „... ne želim svijet vođen pohlepom i novcem“ – i to je zapravo bila kritika pretjeranih učinaka kapitalizma. Međutim, zanimljivo je da nijedan ispitanik nije spomenuo viziju iz „Zvezdanih staza“ da će novac u budućnosti nestati.

Što se tiče opasnih kriza, sukoba ili ratova u budućnosti, izraženo je mišljenje da će „sukob velikih sila“ dovesti do nestanka života – uz nadu da se to ipak neće dogoditi (UDG). No, što bi dovelo do tih sukoba? Ispitanici su u tom kontekstu spomenuli ekologiju (koja bi mogla izazvati globalne sukobe) i tehnologiju (koja bi također mogla imati ulogu u takvim

²⁷ Možemo dodati ovdje kako je jedan američki antropolog uvelike kritizirao djelovanje filmova iz SAD-a na gledišta studenata. Tvrdio je da: „Studentske budućnosti postojano uključuju niz svjetskih ratova, ekoloških katastrofa, izuma zaraženih znanstvenog fantastikom: ukratko *dreck* [= smeće] od desetljeća holivudske znanstvene fantastike“ (Collins, 2008: 89). U našem članku naznačili smo i da su filmovi iz SAD-a možda djelovali na zamisli o vodećem svjetskom položaju Sjeverne Amerike [također] u budućnosti.

konfliktima /FFZG). Zatim, ekonomija i novac istaknuti su kao faktori koji bi možda izazvali svjetske ratove i uništili Zemlju (UDG).

Vezano uz ostale teme (manje frekvencije), manji broj ispitanika spomenuo je kako će u budućnosti nastati „doličan život“, – i poganstvo (FFZG), da će se religijski sukobi „ispreplesti“, s ekonomskim i ekološkim (FFZG), da će u budućnosti nestati religije kakve danas poznajemo (UDG); također su bile spomenute teme kolonizacije drugih planeta (UDG), što će biti potaknuto možda propadanjem/ratnim uništenjem Zemlje (UDG), dok je ispitanik s FFZG-a povezo globalne sukobe s ekološkim promjenama. Jezik, dimenzija društva i kulture, bio je spomenut u jednom već naznačenom osvrtu (u vezi s engleskim i materinskim), ali u drugom opisu šire jezično bogatstvo bilo je određeno kao bitna odrednica razvoja: „Budućnost se zasniva na znanju što više jezika, [na] tehnologiji...“ (UDG).²⁸

Naravno, iz ovakvog pregleda dobivenih „gledišta“ nije utvrđen smjer izraženih stavova (pozitivno vs. negativno). Analiza sadržaja obavljena je kako bi ustanovili pregled tema koje sami ispitanici ističu, i kako bi iste razmotrili i uklopili u iduću iteraciju istraživanja. Ipak, odgovori daju naznake o postojanju dva generalna stava o budućnosti – ne iznenađuje podjela na optimistične i pesimistične stavove.

Zaključak

Ovaj članak iznosi rezultate prvog, preglednog istraživanja stavova o budućnosti koje je poteklo iz kolegija „Antropologija budućnosti“, nastalog u Zagrebu na FFZG-u u akademskoj godini 2011–2012. i koji traje još i danas. S tim u vezi, u članku je bio uključen i kratki sažetak razvitka kolegija i sudjelovanja njezinog voditelja, autora ovog članka, na nekim skupovima. I nakon poziva za održavanje predavanja o budućnosti također u Podgorici, na UDG-u, autor je pokrenuo ovu anketu – i to prvo na FFZG-u, na kraju kolegija u zimskom semestru 2016., i ubrzo poslije na UDG-u.

Anketa je bila sastavljena vrlo brzo, prebrzo, jer je ideja da se pokrene nastala zamalo prije odlaska autora u UDG i neposredno prije ispita iz kolegija na FFZG-u. Zato, nažalost, nije bilo dovoljno vremena da se anketa konstruira na metodološki precizniji način. Nakon provođenja istraživanja i u Zagrebu i u Podgorici, autor se konzultirao sa stručnjacima za metodologiju koji su komentirali anketu i predložili smjernice za sastavljanje njene iduće verzije. Utvrđeni problemi zahvaćali su formulaciju čestica, odabir skala i strukturu pitanja, a sukladno tome dobiveni rezultati ne interpretiraju se na drugim razinama osim deskriptivne, bez zaključivanja o širim stavovskim strukturama ili generaliziranja na populaciju izvan ispitanih studenata. Tako predstavljeni rezultati služe prvenstveno kao povratna informacija o smjeru razvoja istraživanja. Premda su u tom smislu vrijedni samostalno, rezultati drugog dijela ankete (provedena analiza sadržaja) također moraju biti uzeti u obzir uz napomenu: otvoreno pitanje na koje su ispitanici odgovarali (tj. dali odgovore na temelju kojih je obavljena analiza sadržaja) nalazilo se na kraju ankete, pa treba uzeti u obzir da se i na taj način ispitanike „pripremi“ na odgovor, tj. potencijalno se interveniralo u sadržaj njihovih odgovora.

²⁸ Temi o jeziku i kulturi u budućnosti, u idućoj iteraciji istraživanja, trebalo bi dodijeliti više prostora.

Na kraju, treba napomenuti još jednom kako je provedena anketa polazište za znatno opširnije i detaljnije istraživanje, koje je u pripremi. Cilj je te, iduće iteracije istraživanja, zahvatiti (po mogućnosti) nekoliko europskih zemalja (pri čemu bi ispitanici također bili studenti raznih fakulteta), i utvrditi moguću tipologiju mišljenja o budućnosti u kontekstu podtema jezika, obitelji, znanosti, ekologije i njihovog međusobnog odnosa.

LITERATURA

1. Collins, Samuel Gerald (2008). *All Tomorrow's Cultures*. New York: Berghahn Books.
2. [Stat. ljetop. Repub. Hrvat. 2016] (2016). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2016*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
3. Heršak, Emil (2016). „Eksperiment zonalnih konstruiranih jezika”, u: Rita Scotti Jurić, Nada Poropat Jeletić i Isabella Matticchio (ur.), *Studi filologici e interculturali tra traduzione e plurilinguismo*, Roma: Aracne, 2016, str. 539-552.
4. Kaku, Michio (2011). *Fizika budućnosti. Kako će znanost oblikovati ljudsku sudbinu i naše svakodnevne živote do 2100. godine*. Zagreb: MATE
5. Kalanj, Rade (1995). „Kultura razvoja”, *Socijalna ekologija*, sv. 4, br. 2–3, str. 131–147.
6. Mahajan, Vijay i Kamini Banga (2007). *Rješenje za 86 posto. Kako uspjeti s najvećom tržišnom prilikom u idućih 50 godina*. Zagreb: MATE
7. Mann, Michael. „The Sources of Social Power”, Volume 4, *Globalizations, 1945-2011*. Cambridge University Press. 2012.
8. Milardović, Anđelko (2009). *Zapadni Balkan*. Zagreb: Pan liber
9. Milardović, Anđelko (2013). *Stranac i društvo*. Zagreb: Pan liber
10. Nye, Joseph Samuel (2012). *Budućnost moći*. Zagreb: MATE. [izv. The Future of Power]
11. Seidensticker, Bob (2006). *Future Hype. The Myths of Technology Change*. San Francisco: Berrett-Koehler
12. [SG CG] 2016. *Statistički godišnjak [Crne Gore]*. Podgorica: Zavod za statistiku Crne Gore.

Summary

SOME THOUGHTS ON THE FUTURE – A SHORT SURVEY AMONG STUDENTS

The article relays the motivation to research attitudes toward the future, and the results of a survey conducted in 2016 on two student groups (Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb, students enrolled in „Anthropology of the Future“, and the Faculty of International Economics in Podgorica; N=65). An important determinant of this article is an attempt to interpret some of the answers bearing in mind the maternal language and foreign language skills of the participants. The survey consisted of sociodemographic questions, open-ended questions on future, and multiple choice questions concerning the future of globalization, family, culture, language, economy, conflicts and quality of life. It should be emphasized that the conducted survey was intended as a first, test examination of attitudes and familiarities with the subject matter, and is not methodologically rigorous enough to claim definite conclusions. The obtained results serve as an incentive for new and methodologically coherent study of visions of the future, placing an emphasis on the examination of the correlation between attitudes toward the future and toward language.

Key words: *Future, Globalization, Languages, Social Development, Technology, Different Visions in regard to the Future.*